

PRÍSTUPY K NADANIU V KONTEXTE DEJÍN¹

APPROACHES TO TALENT IN THE CONTEXT OF HISTORY

Vladimír DOČKAL

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie,
 Cyprichova 42, 831 05 Bratislava
 vladimir.dockal@vudpap.sk

Abstrakt: Prehľadová štúdia je zameraná na chápanie fenoménu nadania od najstarších čias, cez starovek, stredovek a renesanciu, filozofické pohľady osemnásteho storočia, až po vedecké výskumy talentov v storočí devätnástom, dvadsiatom a na začiatku 21. storočia. Všíma si nadanie ako prirodzenú vlastnosť každého človeka, aj nadanie chápané ako nadpriemerný výkonový potenciál. Výberovo mapuje skúmanie nadania ako geniality, inteligencie a napokon štruktúry viacerých osobnostných vlastností interagujúcej s prostredím. Registruje aj pedagogické prístupy k nadaniu, ale iba v teoretickej rovine; praktické aktivity smerujúce k rozvíjaniu talentov ani činnosť rôznych mimovládnych organizácií na tomto poli v nej zahrnuté nie sú.

Kľúčové slová: nadanie, talent, genialita, inteligencia, história, psychológia nadania

Abstract: Presented overview study aims at understanding the phenomenon of talent from the earliest times through antiquity, the Middle Ages and Renaissance, the philosophical views of the eighteenth century, to scientific research of talent in the nineteenth, twentieth and early twenty-first century. Notes the talents as a natural feature of every man and as well as depicts the talent as above average power potential. Selectively maps the exploring of talent as genius, intelligence, and finally the structure of several personality traits interacting with the environment. Registers also pedagogical approaches to talent, but only in theoretical level, practical activities designed to develop talents or activities of various non-governmental organizations in this field are not included.

Keywords: talent, endowment, genius, intelligence, history, psychology of talent

POČIATKY CIVILIZÁCIÍ

Odkedy žijú ľudia na tejto planéte, všímajú si veci okolo seba a tak isto registrujú vlastné prežívanie a správanie. To na prvom mieste – ved' predmetom a javom živej i neživej prírody spočiatku prisudzovali ľudské atribúty (Ruisel, 2010). Antropomorfizmus pri poznávaní sveta je dodnes charakteristickým znakom vnímania reality v predškolskom vývinovom období (Vágnerová, 2001). Naši predkovia určite už od nepamäti registrovali prejavy toho, čo neskôr

¹ Východiskom tejto štúdie bol autorov text *Okienko do histórie skúmania nadania*, uverejnený v internetovom časopise Svět nadání, roč. 1, č. 1, s. 24–38 [www.talentovani.cz]. Tento náčrt bol prepracovaný a podstatne rozšírený – súčasný príspevok sa zaoberá problematikou nadania počínajúc úsvitom ľudských dejín a končiac prvou dekádou 21. storočia.

nazvali nadaním: totiž fakt, že niektorí ľudia sú šikovnejší, výkonnejší, úspešnejší než iní. Takéto rozlišovanie sa bezpochyby prehlbovalo s postupnou diferenciáciou ľudských činností a bolo charakteristické najmä pre individualistické kultúry. Podobne ako fungovanie prírody, aj fungovanie človeka sa ľudia pokúšali nejakým spôsobom vysvetliť.

S pôvodným antropomorfizmom úzko súvisel animizmus: všetky – živé i neživé, materiálne i nemateriálne – objekty sa vnímali ako živé. Život im prepožičiavali duchovia, ktorí prebývali vo všetkom a boli rovnako reálni ako ostatný svet (Ruisel, 2010). Tento pohľad na svet prežil do dnešných dní nielen medzi africkými kmeňmi, ale napríklad aj v podobe japonského náboženstva – šintoizmu. Polyteistické náboženské systémy rátali s osobnými duchmi rôznych objektov, miest i ľudí. Latinčina ich označila slovom *genius*. Hoci ho dnes používame predovšetkým v inom význame, anglický slovník uvádza aj jeho významy „duch“ a „anjel“ (Cániková et al., 1998). Áno, kresťanský „anjel strážny“ je vlastne oným strážnym duchom starých Rimanov, osobným géniom každého človeka a pozostatkom animizmu v monoteistickom náboženstve. Ale to už som odbočil od témy tohto článku.

Možno sa len domnievať, že v prehistorických spoločnostiach sa cenili najmä tie činnosti človeka, ktoré mu (resp. spoločstvu) pomáhali bezprostredne prežiť. Vykonať ich však bolo možné iba vďaka nadprirodzeným silám. Dávnovekí ľudia pritom nevedeli rozlíšiť medzi prejavmi výnimočných schopností a prípadnej psychickej poruchy – oboje sa prisudzovalo duchom, ktorí sa v človeku usídlili. Dokladá to uctievanie choromyseľných v tzv. Primitívnych kultúrach (Brouk, 1937). Významné činy realizovali alebo sami duchovia či bohovia, alebo sa vtelili do človeka, aby mohol ten-ktorý skutok urobiť, alebo jeho činy ovládali zvonka.

STAROVEK

Podobné schémy nájdeme vo všetkých starovekých bájach. V staroveku sa však už istá miera zásluh pripisovala aj konkrétnym ľudským jednotlivcom. Baje opisujú nielen ich činy, ale aj vlastnosti, vďaka ktorým ich mohli vykonať. Tieto vlastnosti im, samozrejme, prepožičiavali bohovia. Tak v najstaršej dochovanej písomnej pamiatke tohto druhu, vo vyše dve a pol tisícročia starom sumerskom *Epose o Gilgamešovi* čítame, že hlavného hrdinu obdaroval boh slnka krásou, boh búrky odvahou a silou a boh múdrosti mu dal rozum a dôvtip. Tu kdesi pramení predstava nadania ako „božieho daru“ a odtiaľ sa odvíjajú aj pomenovania tejto osobnostnej kvality v rôznych súčasných jazykoch: nadanie a nadání v slovenčine a češtine, darovanosť a odarjonnosť v ruštine, gift a giftedness v angličtine, Begabung prípadne Hochbegabung v nemčine.

Starovek si cenil najmä bojovníkov a vojvodcov (to ale neplatilo pre všetky civilizácie – Ruisel, 2010), mudrcov, filozofov a umelcov. Helénska kultúra k nim však nepočítala výtvarníkov – maľovanie a sochárčenie pokladala za manuálnu prácu, ktorá bola vhodná iba pre otrokov (Brouk, 1937). Úcte sa tu naopak tešila atletika (tamže). V dielach antických filozofov možno nájsť zmienky o tom, čo by sme dnes nazvali mimoriadnym nadaním, najmä v súvislosti s poéziou. Demokritos (cca 460–370 p. n. l.), Platón (427–347 p. n. l.) i Aristoteles (384–322 p.n.l.) dávali básnickú tvorbu do súvislosti so šialenstvom, posadnutosťou či melanchóliou (tamže). Vo vzťahu k intelektuálnej činnosti však takéto patologizujúce vysvetlenia nepoužívali. Proti spájaniu výnimočného nadania a šialenstva v mene zdravého rozumu ostro vystupoval rímsky politik, rétor a filozof Marcus Tullius Cicero (106–43 p. n. l.) (tamže).

Orientálne filozofické systémy sa nezaoberali výkonovými charakteristikami človeka; vo vzťahu k jednotlivcom sa sústreďovali na dosiahnutie osvietenia či nirvány. V praktickom živote sa však o individuálne výkony, ak mali smerovať k prospechu spoločnosti, dbalo. V starej Číne sa už 2200 rokov pred naším letopočtom uskutočňovalo niečo, čo možno nazvať

hodnotením nadania – čínsky cisár nechával každé tri roky testovať fyzickú i psychickú úroveň svojich úradníkov (Renzulli, 1978; Ruisel, 2010). Okolo roku 1200 p.n.l. sa zaviedli skúšky, ktoré hodnotili uchádzačov o úradnícke miesta v štátnej správe v šiestich oblastiach: v hudbe, lukostrelbe, jazde na koni, písaní, aritmetike a znalosti protokolu. Obsah skúšok sa menil, ale systém vydržal až do začiatku dvadsiateho storočia (Ruisel, tamže).

V historickom prehľade prístupov k nadaniu nesmie chýbať ani informácia o zrode termínu talent, ktorý sa v mnohých jazykoch používa v rovnakom (podobnom) význame. Niektoré jazyky (napríklad francúzština, španielčina a portugalčina, ale aj poľština) ani nemajú domáce označenie vlastnosti zabezpečujúcej úspešnú činnosť a vystačia si s týmto internaciona- lizmom. V kresťanskom Novom zákone, v evanjeliu sv. Matúša možno nájsť podobenstvo o talentoch, ktoré rozprával Ježiš svojim učeníkom na Olivovej hore (Mat, 25, 14–29). Gréčtina, ktorá je jazykom Nového zákona, označovala slovom *talenton* pôvodne váhovou jednotku; v čase, kedy sa odohráva biblický príbeh, predstavoval talent peňažnú jednotku veľkej hodnoty. Podľa Kristovho rozprávania zveril istý človek pred odchodom na cesty svojim trom služobníkom rôzne množstvo talentov. Po návrate ich požiadal o vyúčtovanie. Sluha, ktorý dostal päť talentov, predstúpil pred pána s tým, že s nimi hospodáril a zarobil ďalších päť. Pán ho pochválil a všetkých desať talentov mu nechal. Druhý služobník dostal dva talenty; tiež s nimi hospodáril a získal ďalšie dva. Aj toho pán pochválil a talenty mu nechal. Posledný služobník, ktorý dostal iba jeden talent, predstúpil pred pána so slovami: Pane, bál som sa, aby som Tvoj majetok nestratil, nuž som ho zakopal a teraz Ti ho môžem vrátiť. Pán sa rozhneval, talent sluhovi zobral a pridal ho tomu, ktorý už mal desať talentov. Toto podobenstvo nie je len ekonomické, ale aj pedagogické. Talent tu označuje nielen materiálne, ale aj duchovné bohatstvo. Je síce „darom“, ale treba s ním hospodáriť, rozvíjať ho, inak oň človek môže prísť. Na posun v používaní termínu talent od ekonomického cez teologický k dnešnému pedagogickému a psychologickému významu poukázal český psycho- analytik B. Brouk (1937).

STREDOVEK A RENESANCIA

Stredovek sa problematikou nadania nezaoberal. Staroveké uctievanie filozofov a umelcov bolo vystriedané uctievaním svätých – tým sa však nepripisovali výkonové, ale morálne vlast- nosti (tamže). V stredovekej západnej Európe boli podľa L. M. Termana (1954) preferovaní najmä jedinci, ktorí slúžili cirkvi ako kňazi, architekti katedrál, či maliari náboženských tém. Talent sa však nechápal ako nadanie v dnešnom slova zmysle, ale v teologickom význame ako dar Boží, pričom týmto darom bol predovšetkým cirkevný úrad (Sýkora – podľa Brouka, 1937), ale aj svetský úrad feudála. Jednotlivci, ktorí by podľa dnešného pohľadu mali nárok na uznanie (napríklad umelci), patrili k nižším vrstvám spoločnosti a svojim umením prispie- vali k nadaniu a sláve svojho feudálneho pána. Prípady talianskeho dominikána Tomáša Akvinského (1125–1274) či anglických františkánov Rogera Bacona (1210–1294) a Williama Ockhama (1285–1349) ukazujú, že stredovek nebol iba obdobím slepej poslušnosti k auto- ritám a vekom povier (Ruisel, 2010). Dielo týchto mužov spolu s prácami arabských stredo- vekých mysliteľov pomohlo v Európe udržať antickú tradíciu a vytvorilo podmienky pre nástup renesancie a humanizmu.

Renesancia priniesla väčšiu diferenciáciu ľudských činností. Hoci umenie a veda (ktorá bola vtedy tiež skôr umením než tým, čo takto označujeme dnes) boli stále voči feudálom v služobnom postavení, mohli sa nielen rozvíjať, ale mali aj nárok na vlastnú slávu. Taliansky utopista Tommaso Campanella (1568–1639) uvažoval vo svojom *Slnečnom štáte* (1979) aj o mimoriadnom individuálnom nadaní. Dával ho do súvislosti s epilepsiou, ktorú pripisoval viacerým význačným osobnostiam histórie. Prvý odborný text zaoberajúci sa špeciálne

problematikou nadania vyšiel v roku 1575. Volal sa *Examen de ingenios para la ciencias* (Skúmanie nadaní na vedy) a napísal ho španielsky lekár a filozof Juan Huarte de san Juan y Navarro (1530–1592); o jeho neskorší latinský preklad *Scrutinium ingeniorum* sa opieral aj J. A. Komenský (1992). Huarte sa pokúšal vysvetľovať nadanie (ingenio) racionálne – dával ho do súvislosti s anatómiou a fyziológiou mozgu (Brouk, 1937; Hříbková, 2009). Podľa poznámkového aparátu k dielu J. A. Komenského (1992) rozoznával tri úrovne nadania: také, ktoré dovolí zvládnuť iba základné veci, také, ktoré umožňuje naučiť sa všetko od učiteľa alebo z kníh, a napokon také, ktoré je schopné tvoriť (filozofovať) samo, bez učiteľa. Priznával teda nadanie každému človeku, avšak keď hovoril o “nadaní na vedy“, mal na mysli to tretie – nadpriemerné nadanie. Odvtedy sa termín nadanie používa v oboch významoch.

Treba konštatovať, že väčšina súčasných autorov, ktorí píšu o nadaných deťoch (Jurášková, 2006; Hříbková, 2009; etc.), uprednostňuje vymedzenie nadania ako nadpriemerného výkonového potenciálu, vo všeobecnopsychologických textoch (napr. Hofstätter, 1972) však býva opisované ako charakteristika každého človeka. V teórii osobnosti nemeckého fenomenologického psychológa Heinza Rempleina (1975) vystupuje nadanie ako jeden zo štyroch stavebných kameňov osobnosti. Rus B. G. Ananiev (1980) ho inšpiratívne prirovnal ku práceschopnosti. Tento uhol pohľadu pokladám za nosný aj ja (Dočkal, 1983, 2005). Zdá sa, že rozdiely v chápaní nadania súvisia tiež s jazykom autora. Poňatie nadania ako všeobecnej vlastnosti je blízke najmä po nemecky píšucim odborníkom (Sander, 1967; Hofstätter, 1972; Remplein, 1975). Azda je to tým, že nemčina má možnosť rozlíšiť nadanie (Begabung) a vysoké nadanie (Hochbegabung); nadané deti potom neoznačuje ako „begabte“, ale ako „hochbegabte Kinder“.

No vráťme sa do obdobia renesancie. Španielske slovo *ingenio* pochádza z latinského *ingenium* a znamená prirodzenú povahu. Na rozdiel od vonkajšieho génia (pozri vyššie) je *ingenium* „vnútorným duchom“ človeka, najčastejšie sa prekladá práve ako nadanie. Rozboru tohto nadania venoval pozornosť aj český filozof a pedagóg Jan Amos Komenský (1592–1670) v nedokončenom diele *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Všeobecná porada o náprave vecí ľudských), ktoré písal v rokoch 1645–70 ako akúsi encyklopédiu súdobého poznania. Jeho stratený rukopis sa našiel až v roku 1935 a v českom preklade uzrel svetlo sveta až začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia. J. A. Komenský (1992) ako teológ nepochyboval o tom, že nadanie je dar Boží, rovnako však nepochyboval o tom, že Boh obdarúva každého človeka. Vedel, že veľkých ingenií je málo a uvažoval aj o nadaní strednom, pomalom či tupom. Každé nadanie podľa neho možno zúšľacht'ovať výchovou, čo osobitne rozvinul vo svojej Veľkej didaktike (Komenský, 1991). Význam pri tom pripisoval aj vôli a prirodzenej aktivite („popudom“) jednotlivca (Komenský, 1992).

OSEMNÁSTE A DEVÄTNÁSTE STOROČIE

Osemnásťte storočie prináša mohutné pokusy o racionálne vysvetľovanie nadania, predovšetkým v dielach francúzskych osvietenecov (Brouk, 1937). Z nich stojí za zmienku najmä filozof a básnik Claude Adrien Helvétius (1715–1771). V diele *De l'homme, de ses facultés intellectuelles et de son éducation* (O človeku, jeho rozumových schopnostiach a o výchove), ktoré vyšlo až po jeho smrti, nadviazal na myšlienku anglického filozofa, lingvistu a lekára Johna Locka (1632–1704) o detskej duši ako „čistej doske“, ktorú popisujú skúsenosti. Intelektové dispozície všetkých ľudí pokladal za rovnaké, kľúčovú zodpovednosť za interindividuálne rozdiely pripisoval výchove a „genialitu“ definoval ako „dlhú trpezlivosť“ (tamže). Pravdepodobne ako prvý upozornil na vplyv náhodných udalostí na rozvoj schopností jednotlivca (podľa Hříbkovej, 2009).

Devätnáste storočie bolo storočím romantizmu, ktorý priniesol kult výnimočných osobností označovaných slovom *génius*. K tomuto významovému posunu došlo už v predchádzajúcom storočí: pôvodný latinský termín *genius* (strážny duch) prevzal význam etymologicky príbuzného slova *ingenium* (nadanie), no začal sa používať iba na označenie ducha „vyvolených“ ľudí – asi tak, ako Sokrates používal termín *daimon*, vysvetľuje B. Brouk (1937). Génius sa teda chápal ako „výnimočný duch“, ktorým disponujú výnimočné osobnosti. Pokrok prírodných vied viedol k potrebe vysvetliť „ducha“ racionálne, nuž sa z neho postupne stala osobnostná vlastnosť – *genialita* a slovo *génius* sa vo väčšine európskych jazykov uvoľnilo na označenie nositeľa tejto vlastnosti – geniálneho človeka. V angličtine však znamená *genius* rovnako geniálneho človeka ako aj genialitu (Cániková et al., 1998).

Najvýznačnejším bádateľom devätnásteho storočia, ktorý zameral pozornosť na výnimočných ľudí, bol bratanec Ch. R. Darwina, britský antropológ, psychológ a matematik Francis Galton (1822–1911). Skúmal životopisy temer tisícky „géniov“ z oblasti vedy, politiky a umenia a zistil veľký výskyt podobne „geniálnych“ jednotlivcov v ich príbuzenstve. Usúdil z toho, že genialita je dedičná. Výsledky svojho skúmania publikoval v roku 1869 v práci *Hereditary genius* (Dedičná genialita). Bol zakladateľom eugeniky – náuky o skvalitnení ľudstva kontrolovaným rozmnožovaním iba inteligentnejších jedincov (pozri napr. Gould, 1998; Plháková, 2006). Jeho presvedčenie o dedičnosti (nielen výnimočného) nadania výrazne ovplyvnilo zmýšľanie mnohých odborníkov a má svojich obhajcov dodnes. Patrí medzi nich napríklad svetoznámy britský psychológ nemeckého pôvodu H. J. Eysenck (2005), u nás J. Laznibatová, (2007). Aj vo Veľkom psychologickom slovníku P. Hartla a H. Hartlovej (2010) je nadanie definované ako súhrn vlôh a o talente je doslovne uvedené, že sa pokladá za vrozený.

V roku 1887 vyšla kniha talianskeho psychiatra a kriminológa Cesare Lombrosa (1836–1909) *L'uomo di genio* (Geniálny človek). Lombroso nadviazal na staršie myšlienky o spojitosti geniality a šíalenstva a doplnil ich predstavami o somatickej degenerácii. Znaký tejto degenerácie hľadal a nachádzal u významných osobností minulosti, čím svoju teóriu potvrdzoval. Genialitu, podobne ako kriminalitu, pokladal za vrozenú degeneračnú psychózu epileptoidného charakteru (Brouk, 1937). Jeho názory pochopiteľne vzbudili veľkú pozornosť, no v konečnom dôsledku povzbudili tých, čo patologizáciu nadania odmietali, aby hľadali plauzibilnejšie vysvetlenie mimoriadnych úspechov. Ešte pred koncom storočia proti Lombrosovi vystúpili viacerí odborníci, napríklad nemecký psychiater William Hirsch (tamže). Dnes sa už Lombrosova teória uvádza iba ako historická bizarnosť.

ZAČIATOK DVADSIATEHO STOROČIA – SÚMRAK GENIALITY A BOOM INTELIGENCIE

Skúmaniu geniality v zmysle výnimočného nadania venovali pozornosť odborníci ešte začiatkom minulého storočia. Nemecký psychiater Ernst Kretschmer (1888–1964) napísal knihu s názvom *Geniale Menschen* (Geniálni ľudia) v roku 1928. Zaoberal sa predovšetkým vzťahom medzi genialitou v zmysle výnimočného tvorivého nadania a somatotypom, no sledoval aj jej spojitosť s psychickými poruchami (Hříbková, 2009). Nevylúčil kauzálny vzťah medzi psychopatológiou a genialitou, géniov pokladal prinajmenšom za duševne labilných (Brouk, 1937). Rok pred Kretschmerovou knihou vyšla práca iného nemeckého psychiatra Wilhelma Lange-Eichbauma (1875–1949) *Genie – Irrsinn und Ruhm* (Genialita – šíalenstvo a sláva), ktorá dala za skúmaním geniality praktickú bodku. Autor spochybnil reálnosť geniality ako psycho-biologickej vlastnosti; génius je podľa neho človek, ktorý upútava svojou úspešnosťou, ale aj osobnosťou, vďaka čomu získava slávu a je až nábožne

uctievany (Brouk, 1937). Genialitu teda vymedzil sociologicky; možno povedať, že zaujal stanovisko, ktoré dnes zaujíma sociálny konštrukcionizmus (pozri Bačová, 2000).

Ďalšie prístupy k výnimočným ľudským výkonom súvisia s vývinom a používaním intelligenčných testov. Francúzski psychológovia Alfréd Binet (1857–1911) a Theodor Simon (1873–1961) zostrojili v roku 1905 (a v rokoch 1908 a 1911 revidovali) svoj test preto, aby sa dali odhaliť deti, ktoré budú pri vzdelávaní potrebovať špeciálnu pomoc (Plháková, 2006). Nechtiac tak odštartovali psychologický boom testovania inteligencie ako mentálnej kapacity človeka. Možnosť „merať“ konkrétnu psychickú vlastnosť, ktorú psychológii ponúkli, znamenala totiž prelom v sebedomí psychológov, ktorí sa odrazu mohli porovnávať s exaktnými vedcami a odmietnuť dovtedajší „špekulatívny“ charakter svojej disciplíny (pozri Gould, 1998). Z hľadiska našej problematiky bolo kľúčové prenesenie testu do Spojených štátov amerických (o ktoré sa zaslúžil H. H. Goddard – tamže) a najmä spracovanie jeho anglickej verzie v roku 1916 pod názvom *Stanford-Binet Intelligence Scale*. Jej autormi boli kalifornský profesor psychológie Lewis Madison Terman (1877–1956) a jeho kolegyňa Maud Ann Merillová (1888–1978). Svoj význam malo tiež zavedenie porovnávania testových výkonov s výkonmi rovesníkov pomocou intelligenčného kvocientu, ktorý v roku 1912 (podľa Smékala, 2004) navrhol nemecký psychológ Wiliam Stern (1871–1938).

L. M. Terman započal v roku 1921 doteraz najväčší projekt longitudinálneho sledovania nadaných. V duchu súdobej terminológie ich označoval termínom „geniálni“, pričom ich genialitu hodnotil pomocou svojho intelligenčného testu. V kalifornských materských, základných a stredných školách vybral vyše 1500 detí s IQ = 140 a viac. Tento súbor potom spolu so spolupracovníkmi sledoval až do svojej smrti, jeho nasledovníci pokračovali do osemdesiatych rokov minulého storočia (Hollahan, Sears, 1995). Výsledky získané za Termanovho života boli priebežne publikované v piatich zväzkoch pod názvom *Genetic Studies of Genius* (vývinové štúdie geniality) v rokoch 1926–59, ďalšie publikovali ďalší autori časopisecky i knižne (tamže). Zisťovalo a vyhodnocovalo sa množstvo údajov vrátane osobnostných testov, somatických meraní, údajov o školskej úspešnosti a údajov o profesijnom i súkromnom živote sledovaných osôb. Na sklonku vlastného života sumarizoval L. M. Terman (1954) najzaujímavejšie zistenia v prednáške publikovanej v časopise *American Psychologist*. Tu už namiesto pojmu „genialita“ hovorí o výnimočnom talente a „geniálne deti“ nazýva nadanými deťmi; o sledovanom súbore hovorí ako o nadanej skupine. Hoci naďalej zdôrazňuje primárny význam všeobecnej inteligencie, nepopiera ani význam špeciálnych schopností a viacerých osobnostných vlastností potrebných pre dosahovanie životných úspechov, čím akceptuje moderný prúd skúmania nadania ako mnohorozmerného a multifaktorovo podmieneného javu.

V čase, keď ešte L. M. Terman na západe USA nazýval deti s vysokým IQ „geniálnymi“, použila psychologička pôsobiaca na východnom pobreží Letta Setter Hollingworthová (1886–1939) na ich označenie termín „nadané deti“. V roku 1926 vydala knihu *Gifted Children: Their Nature and Nurture* (Nadané deti: ich prirodzenosť a výchova). O desať rokov neskôr založila v New Yorku školu zameranú na vzdelávanie takýchto detí osobitnými metódami; prijímala do nej deti s IQ nad 160. Po autorkinej smrti, v roku 1942, vyšla ešte jej štúdia *Children above 180 IQ*, v ktorej analyzovala výsledky kazuistického sledovania dvanástich detí s IQ vyšším ako 180 (Silverman, 1992).

Vďaka L. S. Hollingworthovej sa vysokointeligenční jedinci začali pokladať za nadaných a výška IQ za mieru nadania. Jej práce spolu s autoritou M. L. Termana prispeli k tomu, že sa nadanie vnímalo ako totožné s inteligenciou. Psychologický slovník Americkej psychologické asociácie (Vandenboss, 2007) uvádza ešte aj na začiatku 21. storočia, že nadanie je IQ vyššie alebo rovné 130. (Ide o hodnotu rovnú dvom smerodajným odchýlkam nad priemerom, ktorá dostala prednosť pred Termanovým arbitrárne zvoleným číslom 140.) Ponímanie nadania ako vysokého IQ vzniklo v dobe prevládajúceho prvotného nadšenia z možností

psychologického testovania. Jeho pretrvávajúce napriek množstvu nových psychologických poznatkov a teórií (o ktorých ešte bude reč) dokumentuje fakt, že mýty nevznikajú iba v primitívnom laickom vedomí, ale produkuje ich aj moderná veda (pozri napr. Winner, 1996). Dôsledkom stotožnenia nadania s inteligenciou bolo o. i. vytlačenie mimointelektových talentov, ktoré boli zaujímavé ešte pre autorov 19. storočia, na perifériu pozornosti psychológov.

Začiatkom storočia prevládal v americkej psychológii behaviorizmus, ktorý za hlavný psychologický mechanizmus pokladal učenie. Jeho zakladateľ John B. Watson (1878–1920) dokonca tvrdil, že zo zdravého dieťaťa vychová zločinca alebo génia podľa svojej ľubovôle (Plháková, 2006). Konštruktéri a používatelia testov prebrali z behaviorizmu aplikáciu operacionálnej metódy, pod vplyvom nezlomného presvedčenia Henryho Herberta Goddarda (1866–1957) však nepochybovali o tom, že meraná inteligencia (nadanie) sú dedičné. Pokušenie vysvetľovať rozdiely v schopnostiach jednotlivcov biologicky bolo veľké – takéto vysvetlenie totiž umožňovalo „vedecky“ podporovať súčasný spoločenský status quo (Gould, 1998).

INÉ PRÍSTUPY

Americký experimentálny psychológ švédskeho pôvodu Carl Emil Seashore (1866–1949) sa venoval empirickým výskumom sluchového vnímania. V roku 1919 vydal knihu *The Psychology of Musical Talent* (Psychológia hudobného talentu), v ktorej takýto talent vymedzil špeciálnymi schopnosťami sluchovej diskriminácie, sluchovej imaginácie, pamäti a zmyslom pre rytmus; všeobecnejšie aspekty nadania si nevšímal. V tomto roku zostrojil tiež test, ktorým sa vybrané senzorické schopnosti pokúšal merať. Psychológii hudby sa venoval aj v niektorých ďalších prácach. Zaviedol tiež pojem „hudobná inteligencia“; nechápal ju však ako synonymum hudobného talentu ani ako jeho súčasť, ale ako uplatnenie intelektu v hudobných činnostiach, ktoré prejavy talentu ovplyvňuje (Seashore, 1938).

V Európe sa psychológiou hudby zaoberal maďarsko-holandský psychológ Géza Révész; jeho prístup bol fenomenologický. Už v roku 1925 publikoval knihu o extrémne hudobne nadanom chlapcovi, v roku 1944 knihu *Inleiding tot de muziekpsychologie* (Úvod do psychológie hudby), v ktorej o. i. vymedzil interpretačný a tvorivý hudobný talent (Révész, 2001). To, že sa psychológovia okrem intelektového zaujímali práve o hudobné nadanie, možno vysvetliť jeho exkluzivitou, lepšie povedané exkluzivitou hudby v našej kultúre. H. Gardner (1999) píše o africkom kmeni, pre ktorý je hudba tak samozrejmovou súčasťou života, že nikoho z jeho príslušníkov ani nenapadne pokladať hudobné schopnosti za niečo výnimočné. Rovnako európskych a amerických odborníkov nenapadlo zaoberať sa nadaním na bežné praktické činnosti.

V tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia bol výnimkou ruský (sovietsky) psychológ Boris Michajlovič Teplov (1951), autor štúdie *Sposobnosti i odarjonnost'* z roku 1938, ktorý hovoril aj o nadaní letca, konštruktéra, baníka či robotníka. Jeho prístup bol vo veľkej miere ovplyvnený ideologicky, dnešné pokusy o hľadanie praktického nadania (Manstetten, 1995; Sternberg, 2001b; Dočkal, 2005) však dávajú jeho záverom za pravdu. Teplov vymedzoval nadanie ako súbor schopností, ktoré človeku umožňujú úspešne vykonávať tú alebo onú činnosť, pričom pod schopnosťami rozumel všetky vlastnosti osobnosti podieľajúce sa na činnosti, vrátane vôle či emócií. Jeho prínosom bolo vzťahnutie nadania ku kategórii činnosti, uplatnenie historického pohľadu a akceptovanie kvantitatívneho i kvalitatívneho hľadiska pri skúmaní talentov.

Svoj príspevok ku skúmaniu talentov priniesla aj psychoanalýza. Jej zakladateľ Sigmund Freud (1856–1939) sa síce problematike nadania osobitne nevenoval, jeho teória však

objasňuje ľudskú činnosť ako spoločensky prijateľnú sublimáciu sexuálneho pudu. Výnimočný výkon je podmienený úspešnou sublimáciou výnimočne silného libida. Takúto interpretáciu môžeme nájsť už v jednom z prvých Freudových kulturologických textov – *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci* (Spomienka z detstva Leonarda da Vinci) z roku 1910 (Freud, 2001). Iný pohľad priniesol zakladateľ individuálnej psychológie Alfred Adler (1870–1937). Podľa neho je pre dosiahnutie tvorivého výkonu dôležitá kompenzácia pocitu menejcennosti, ktorý vzniká uvedomením si vlastných somatických alebo psychických nedostatkov (Brouk, 1937; Hříbková, 2009). V roku 1933 publikoval A. Adler štúdiu, zaoberajúcu sa osobitne problematikou matematického nadania, v ktorej zdôraznil najmä jeho trénovateľnosť (Mesárošová, 1998). Český príslušník surrealistického hnutia a propagátor psychoanalýzy Bohuslav Brouk (1912–1978) zverejnil svoje názory na výnimočné ľudské výkony v knihe *Patologie životní zdatnosti* z roku 1937, v ktorej polemizoval s patologizujúcou teóriou C. Lombrossa. Sociologické poňatie geniality W. Lange-Eichbauma rozšíril aj na pojmy talentu a nadania; osobitné schopnosti, ktoré by človeka predurčovali k mimořadným výkonom, neuznával. Za zdroje úspechu pokladal predovšetkým vôľu a šťastie. V súboji pudových želaní s etickými a rozumovými tendenciami môže človek zvoliť jednu z troch alternatív, o ktorých hovoril C. Lombroso – zločinnosť, prácu alebo šialenstvo. O tom, ktorá to bude, rozhoduje viac-menej náhoda, rovnako ako o tom, či psychická alebo somatická patológia prispeje k úspechu jednotlivca pozitívne, alebo ho naopak negatívne poznamená.

ŠTYRIDSIATE AŽ SEDEMDESIADE ROKY – NADANIE, INTELIGENCIA, TVORIVOSŤ

Hlavný prúd psychologického uvažovania o nadaní v dvadsiatom storočí sa týkal nadania intelektového alebo priamo inteligencie, preto sa pri jej problematike treba pristaviť. V štyridsiatych rokoch sa veľa diskutovalo o jej genetickom podmienení. Dilemu „nature versus nurture“ sa snažil riešiť anglo-americký psychológ Raymond Bernard Cattell (1905–1998) rozlíšením tzv. fluidnej (vrodenej – Gf) a kryštalizovanej (učeníím získanej – Gc) inteligencie (Smékal, 2004; Ruisel, 2004). Zostrojil tri verzie testu, ktorý mal fluidnú inteligenciu merať. V rovnakom období vystúpil kanadský psychológ Donald Olding Hebb (1904–1985) s koncepciou, v ktorej vrodenuú inteligenciu nazval inteligenciou A a tú kultúrne ovplyvnenú inteligenciou B (Berry et al., 2002). Psychológovia sa stále pokúšali vrodenuú (fluidnú) inteligenciu testovať. I. Ruisel (2004) však pokladá takúto možnosť za ilúziu. Vo vzťahu k meraniu je azda najvýstižnejšie riešenie britského psychológa Philipa Ewarta Vernona (1905–1987), ktorý v štúdiu z roku 1969 doplnil Hebbove inteligencie A a B o inteligenciu C. Tá predstavuje vzorku z (kultúrne ovplyvnenej) inteligencie B, ktorú vieme zachytiť psychologickými testami (Berry et al., 2002). S vierou v dedičnosť inteligencie súvisela aj neopodstatnená viera v jej stálosť v priebehu života (pozri Gould, 1998). V päťdesiatych rokoch minulého storočia zdokumentovala americká psychologička Marjorie P. Honziková individuálne zmeny v intelligenčnom kvociente dosahujúce aj hodnoty 20 bodov IQ (Ruisel, 2004) a podobné výsledky neskôr potvrdili aj ďalší autori (Perleth et al., 1993).

Ďalší spor sa viedol okolo štruktúry inteligencie (pozri napr. Ruisel, 2004). Prívrženci jediného g-faktora postupne ťahali za kratší koniec a aj keď idea g-faktora nevymizla, väčšina teórií ho postavila na vrchol hierarchickej štruktúry viacerých schopností, ktoré sa snažia identifikovať (pozri napr. Amthauer et al., 2001; Furman, 2005). Na fakt, že tieto teórie, opierajúce sa najmä o faktorové analýzy výsledkov jestvujúcich intelligenčných testov, nezahrnuli do inteligencie tvorivé myslenie, ako prvý upozornil vplyvný americký psychológ Joy Paul Guilford (1897–1987) začiatkom päťdesiatych rokov. V jeho koncepcii inteligencie,

ktorá sa stala známou najmä vďaka knihe *The Nature of Human Intelligence* (Povaha ľudskej inteligencie) z roku 1967, rozčlenil intelekt podľa obsahu, operácií a produktov na 120 nezávislých schopností. Základom tvorivosti boli najmä schopnosti založené na tzv. Divergentnom (rozbiehavom) myslení. V podobe behaviorálnych obsahov zaradil do svojho modelu aj sociálne schopnosti človeka. Málo sa vie, že model neskôr rozšíril na 150 (Guilford, 1983) a napokon až na 180 elementárnych schopností (Guilford, 1988). V poslednej štúdií sa jednoznačne postavil na stranu environmentalistov a hovoril dokonca o “edukácii inteligencie“ (tamže). Hoci sám termín nadanie nepoužíval, jeho práce mali na psychológiu nadania veľký priamy i nepriamy vplyv.

Iné než intelektové nadanie sa v polovici dvadsiateho storočia veľmi neskúmalo. Len spomínaný Boris Michajlovič Teplov (1968) vydal v roku 1947 prácu *Psychologia muzikal'nych sposobnostej* (Psychológia hudobných schopností), v ktorej rozvinul svoju predstavu o hudobnom nadaní ako súbore osobnostných vlastností výrazne presahujúcom senzorické hudobné schopnosti. Géza Révész vydal v roku 1952 knihu *Talent und Genie: Gruntzüge einer Begabungspsychologie* (Talent a genialita: Náčrt psychológie nadania) zameranú na výnimočný hudobný a literárny talent (Szabó, 2008). Nestála by za zmienku, keby tu autor po prvýkrát nepoužil termín psychológia nadania. V americkej literatúre o nadaní sa za prelomovú prácu považuje vydanie zborníka *The Gifted Child* (Nadané dieťa) z roku 1951, ktoré iniciovala Americká psychologická spoločnosť a editoval Paul Andrew Witty (Terman, 1954). Impulzom pre ďalší rozvoj psychológie nadania sa stalo súperenie medzi USA a ZSSR na poli kozmického výskumu. Šok, ktorý utrpeli Američania po vypustení prvého sovietskeho sputnika v roku 1957, podnietil nové výskumy, ale aj praktickú starostlivosť o rozvíjanie nadania už na pôde škôl (Jolly, 2009).

V šesťdesiatych rokoch dochádza k boomu v oblasti výskumu tvorivosti, ktorý pokračuje aj v nasledujúcom desaťročí. Na myšlienky J. P. Guilforda nadviazal v USA Ellis Paul Torrance (1915–2003), autor prvých široko používaných testov tvorivého (divergentného) myslenia, a mnohí ďalší psychológovia (bližšie Szobiová, 2004). Torranceov spolupracovník Joe Khatena (1978) potom začal hovoriť o tvorivom nadaní, resp. tvorivom talente. Tvorivosť sa v duchu amerických psychologických tradícií posudzovala na základe výkonu v testoch; v zásade išlo o tvorivé intelektové nadanie, iné druhy talentov ostávali stále na okraji záujmu.

V šesťdesiatych rokoch sa pozornosť začína venovať aj výchove a vzdelávaniu nadaných. Publikujú autori, ktorých práce vychádzajú dodnes. Napríklad prvé vydanie knihy Jamesa Johna Gallaghera *Teaching the Gifted Child* (Vyučovanie nadaného dieťaťa – Gallagher, Gallagher, 1994) vyšlo v Bostone roku 1963. Desaťročie pred vznikom známych viacfaktorových modelov nadania začlenil nemecký pedagogický psychológ A. Sander (1967) do štruktúry nadania okrem schopností aj tzv. dynamickú zložku, konkrétne záujmy a vôľu. Navrhoval rozlišovať genotypické a fenotypické nadanie, ako aj nadanie harmonické a disharmonické (s nerovnomerne rozvinutými komponentmi). Problematike nadaných sa v tomto období venoval tiež poľský neuropsychiater a psychológ Kazimierz Dąbrowski, autor teórie psychickej disintegrácie. Upozornil na nadmernú psychickú vzrušivosť (overexcitability) nadaných detí; pokladal ju za ich dôležitú charakteristiku (Portešová, 2001). Na Dąbrowského neskôr nadviazal iný poľský psychológ M. M. Piechowski modelom vývinového potenciálu nadaných detí (pozri Mesárošová, 1998; Duchovičová, 2007).

Od sedemdesiatych rokov narastá počet prác o nadaní exponenciálne. Vzniká väčšina koncepcií, s ktorými sa v psychológii pracuje dodnes, a ťažisko sa postupne presúva z psychológie na pedagogiku. V roku 1972 predložil šéf federálnej komisie pre vzdelávanie Sidney P. Marland jr. kongresu USA správu o edukácii nadaných, ktorá sa stala podkladom pre americkú legislatívu v tejto oblasti a ovplyvnila politiku v edukácii nadaných aj v mnohých ďalších krajinách (Rudnitski, 2000). Marland pokladal za nadané deti tie, ktoré dosahujú výkon alebo majú potenciál v oblasti všeobecných intelektových schopností, špecifických

akademických schopností, tvorivosti či produktívneho myslenia, vodcovských schopností, výtvarného i hereckého a hudobného umenia alebo psychomotorických schopností. Rozšírenie záberu na identifikáciu a rozvíjanie nadania v mimointelektových oblastiach je nesporným pozitívom, R. A. Rudnitska (tamže) však upozorňuje, že uplatnenie Marlandovho modelu, ktorý je akceptovateľný v západnej kultúre, v školstve rozvojových krajín nemusí byť vhodné.

V sedemdesiatych rokoch sa viacerí autori definitívne odklonili od preferovania inteligencie ako jediného ukazovateľa nadania. Novozélandský pedagóg George William Parkyn (1910–1993) vystúpil s myšlienkou, že nadanie treba rozvíjať v troch oblastiach ľudskej skúsenosti, ktorými sú pravda, krása a dobro (Parkyn, 1976). S prvou oblasťou korešpondujú vedecké talenty, s druhou umelecké; idea etického talentu sa však zatiaľ príliš neuchytila. Nepochybne väčší úspech mal jednoduchý identifikačný model amerického pedagogického psychológa Josepha S. Renzulliho (1978). Ten sa síce zamerával iba na intelektové nadanie, upozornil však na to, že jeho obsahom nie je len testová inteligencia. Vytvoril tzv. trojkruhový model nadania, ktoré je tvorené prienikom *vysokých schopností, tvorivosti a ponorenia sa do riešenia úlohy*. Súbežne sa venoval rozpracúvaniu edukačných prístupov k nadaným žiakom (napr. Reis, Renzulli, 1989). V sedemdesiatych rokoch sa odborníci začali tiež intenzívnejšie zaujímať o problematiku nadaných jedincov s postihnutím a pracovať s touto subpopuláciou detí (bližšie Yewchuk, Lupart, 2000.)

Na Slovensku sa v tom období venovala intelektovo nadaným žiakom bratislavská psychologička Ľuboslava Klindová (1973). Bola prvou, kto u nás zdôrazňoval, že nadanie netvorí iba schopnosti. Inšpirovaná nemeckou literatúrou tiež upozornila na úlohu vlastnej aktivity jednotlivca pri rozvoji svojho talentu. V Čechách sa otázkami nadania zaoberal Miloslav Kodým (1978). Prispel najmä k problematike výberu talentov, predovšetkým športových, a inicioval štúdie nadania na pôde Psychologického ústavu ČSAV. Koncom sedemdesiatych rokov sa vo Výskumnom ústave detskej psychológie a patopsychológie v Bratislave sformoval tím, ktorý v nasledujúcom desaťročí udával tón československým aktivitám v tejto oblasti a pomohol konštituovať psychológiu nadania v našich podmienkach.

OSEMDESIATE ROKY – ZROD DNEŠKA

Osemdesiate roky už možno, čo sa štúdiá nadania a nadaných týka, považovať za živú súčasnosť. Odborníci, ktorí sa vtedy angažovali, sú väčšinou aktívni dodnes a ich myšlienky sú základom aj súčasného premýšľania o problematike. Prameňom je toľko, že môžem ponúknuť len úzky subjektívny výber toho, čo pokladám za najzaujímavejšie. (Tak tomu napokon bolo aj pri predchádzajúcich obdobiach.)

Francúzsky psychológ Jean-Charles Terrassier (1981) upozornil na možný nerovnomerný vývin jednotlivých psychických funkcií intelektovo nadaných detí; v tejto súvislosti hovoril o dyssynchronii vývinu. Britská psychologička Joan Freemanová (2001) sa venovala problémom v emocionálnosti. Zistila, že nadané deti sa od svojich nenadaných rovesníkov zásadne nelíšia. Emočné problémy však registrovala u takých detí, o ktorých nadaní boli presvedčení ich rodičia, hoci v skutočnosti mimoriadne nadané neboli.

Populárny trojkruhový model J. S. Renzulliho začal žiť vlastným životom. Deväť rokov po jeho vzniku ho rozšíril holandský vývinový psychológ Franz J. Mönks (1987) tak, aby zdôraznil význam sociálneho prostredia pri formovaní nadania. Kruhy reprezentujúce inteligenciu, tvorivosť a motiváciu zasadil do trojuholníka, ktorého vrcholy tvoria rodina, škola a vrstovníci. Ďalšie rozšírenie tohto modelu navrhol maďarský genetik Andrew E. Czeizel (1995). Počet kruhov zvýšil na štyri – reprezentujú všeobecné schopnosti (inteligenciu), špeciálne schopnosti, tvorivosť a motiváciu – a ku trom mikrosociálnym vplyvom pridal

faktor širšieho sociálneho prostredia. K tomu všetkému ešte mieri šípka znázorňujúca šťastie. „Konkurenčný“ psychosociálny model skompletizoval na základe svojich dlhoročných úvah a skúseností americký pedagóg a pedagogický psychológ Abraham J. Tannenbaum (1983). Dal mu grafickú podobu hviezdy, ktorej cípy tvoria všeobecné schopnosti, špeciálne schopnosti, neintelektové faktory, vplyvy prostredia a vplyvy náhody či príležitosti. Netradične rozdelil talenty nie podľa oblasti pôsobenia, ale podľa spoločenského uplatnenia na vzácne, prínosné, početne obmedzené a neobvyklé.

Autori uvedených modelov zdôrazňujú, že nadanie sa vyvíja, explicitne však tento vývin zobrazujú dva iné modely. Kanadský psychológ François Gagné (1993) rozlíšil nadanie, ktoré chápe ako vrodené schopnosti vzťahujúce sa k psychickým funkciám (intelektovým, tvorivým, socio-afektívnym a senzomotorickým), a talent, ktorý vzťahuje ku konkrétnym oblastiam ľudskej činnosti (akademickej, umeleckej, obchodnej, voľnočasovej, sociálnej, športovej a technickej). Talent vzniká transformáciou nadania pod katalyzačným vplyvom intrapersonálnych faktorov a faktorov prostredia. Podobne vyzerá mníchovský dynamický model nadania, ktorý zdokonaľuje Kurt A. Heller so spolupracovníkmi tiež od osemdesiatych rokov (Ziegler, Heller, 2000). Na ľavej strane stoja psychické dispozície (intelektové schopnosti, tvorivé schopnosti, sociálne kompetencie, praktická inteligencia, umelecké schopnosti, muzikálnosť a psychomotorické spôsobilosti), na pravej výkony v rôznych oblastiach činnosti (matematika, prírodné vedy, technika, počítače, umenie, jazyky, šport a sociálne vzťahy). Dispozície sa označujú ako nadanie alebo talent, vo vzťahu k činnostiam sa používa iba slovo výkon. Vzťah medzi nadaním a výkonom je sprostredkovaný premenlivými vplyvmi prostredia a nekognitívnymi osobnostnými faktormi. V minulosti prebiehala živá diskusia o možnosti rozlíšenia pojmov nadanie a talent (pozri Dočkal, 1983). Dnes ostáva F. Gagné s pokusom diferencovať ich osamotený, väčšina odborníkov ich, podobne ako nemeckí autori, používa synonymne (Heller, Schofield, 2000).

Americká pedagogička Barbara Clarková (1992) spísala knihu, v ktorej sa venovala rozvíjaniu potenciálu nadaných detí doma i v škole, ich edukačným potrebám a rôznym formám ich vzdelávania od integrovanej po segregovanú, pričom predpokladala, že mieru školskej segregácie je vhodné zvyšovať so vzrastajúcou kvantitatívnou úrovňou nadania. Podstatu nadania videla vo všeobecnej inteligencii. Zhromaždila mnoho údajov o neurobiologických korelátoch vysokého IQ. Kniha vyšla vo viacerých vydaniach; posledné, zásadne prepracované, vychádza v roku 2012 (www.amazon.com).

Zo stále prevládajúceho zamerania bádateľov na problematiku intelektového nadania sa vymyká projekt významného amerického pedagóga Benjamina Samuela Blooma (1985). So spolupracovníkmi realizoval kvalitatívny výskum mladých umeleckých, športových a vedeckých talentov zameraný na hľadanie podobností v ich charakteristikách a úlohách rodičov a učiteľov v ich vývine. V tom istom období sme vo Výskumnom ústave detskej psychológie a patopsychológie kvantitatívnou metodológiou realizovali výskumy s temer rovnakým cieľom (Bloomov projekt sme za železnou oponou samozrejme nepoznali). Popri riešení teoretických otázok som sa v našom tíme venoval výskumu umelecky nadaných detí, kolega Vladimír Palkovič sledoval mladých športovcov a Jolana Miklová sa zaoberala matematicky nadanými žiakmi. Spolu s Miroslavom Musilom, ktorý na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského skúmal mladé vedecké talenty, sme napísali *Psychológiu nadania* – prvú československú monografiu na danú tému (Dočkal et al., 1987).

Do osemdesiatych rokov patrí aj vystúpenie amerického psychológa a pedagóga Howarda Gardnera (1999) s jeho teóriou mnohorakých inteligencií. Hoci používa termín inteligencia, v podstate ide o druhy nadania. Zoznam siedmich „inteligencií“, ktoré definoval v roku 1983, autor neskôr rošíril na deväť: sú to jazyková, hudobná, logicko-matematická, priestorová, telesno-pohybová, interpersonálna, intrapersonálna, prírodovedná a existenciálna inteligencia (Gardner, 2003). Keď L. S. Hollingworthová s L. M. Termanom nazvali inteligenciu

nadaním, neadekvátne zúžili pojem nadania. H. Gardner podľa môjho názoru zasa neadekvátne rozšíril pojem inteligencie, čím spustil priam infláciu rôznych „inteligencií“ (emočnej, morálnej, spirituálnej, sexuálnej, digitálnej – pozri Gardner, 2003; Ruiseľ, 2004). Jeho zásadným prínosom však je interkultúrny pohľad na problematiku. Do opisu individuálneho vývinu výnimočných talentov vniesol pojem „kryštalizačný zážitok“ (bližšie Hříbková, 2009). V osemdesiatych rokoch vstúpil na pole skúmania inteligencie aj americký kognitívny psychológ Robert Jeffrey Sternberg, ktorý vytvoril tzv. triarchickú koncepciu inteligencie založenú na rôznych spôsoboch spracúvania informácií (tamže); vývin jeho predstáv týkajúcich sa (intelektového) nadania môžeme potom sledovať v nasledujúcej dekáde.

OD DEVÄŤDESIATYCH ROKOV PO SÚČASNOSŤ

V deväťdesiatych rokoch sa nám otvorili dvere do sveta, kde prebiehala čulá diskusia najmä o spôsoboch vzdelávania nadaných detí (pozri napr. Mönks et al., 1991). Výraznou osobnosťou zaoberajúcou sa modifikovaním vzdelávacích postupov pre nadaných žiakov sa stala americká pedagogička Joyce Van Tassel-Baska (2000). Franz J. Mönks inicioval zostavenie Medzinárodnej príručky výskumu a rozvíjania nadania a talentu (*International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent* – Heller et al., 1993) a podieľal sa aj na zostavení jej druhej edície s novým obsahom i pozmeneným názvom (*International Handbook of Giftedness and Talent. Second Edition* – Heller et al., 2000). Robert J. Sternberg (2000b) posunul svoje videnie inteligencie k rozlíšeniu jej troch druhov: analytickej, tvorivej a praktickej. Nazýva ich aj druhmi (intelektového) nadania a prichádza s teóriou nadania ako rozvíjajúcej sa expertnosti (Sternberg, 2000a). Osobitne rád by som vyzdvihol projekt nemeckých kolegov, zaoberajúcich sa tzv. zamestnaneckým nadaním (Manstetten, 1995), ktorý konečne zahrnul do sfér záujmu odborníkov aj praktické talenty. V nadväznosti na svoju prácu v oblasti psychológie výtvarného umenia realizuje výskumy výtvarne nadaných detí americká psychologička Ellen Winnerová (pozri Winner, Martino, 2000).

Na Slovensku sa v deväťdesiatych rokoch záber odborníkov, žiaľ, zúžil – na štúdium mimointelektových talentov chýba spoločenská objednávka. Po Jolane Miklovej-Laznibatovej sa skúmaním matematicky nadaných detí zaoberala košická psychologička Margita Mesárošová (1998). J. Laznibatová (2007) presmerovala svoju energiu na vzdelávanie intelektovo nadaných detí v podmienkach špecializovaných tried a škôl a stala sa neúnavnou propagátorkou tohto spôsobu edukácie od prvého ročníka základnej školy až po maturitu.

V prvom desaťročí tohto storočia sledovala v spolupráci s lekárkou D. Ostatníkovou vzťah medzi intelektovým nadaním a niektorými biologickými faktormi, osobitne hladinou slinného testosterónu. (tamže). Pozornosť venovala aj nadaným deťom s ADHD (Laznibatová, Jurášková, 2005) a s Aspergerovým syndrómom (Laznibatová, 2008). Ja som overoval integrovanú formu vzdelávania intelektovo nadaných detí, precizoval model štruktúry nadania ako vlastnosti každého človeka (obsahuje tzv. inštrumentálnu zložku, aktivačnú zložku a ľudské Ja), zaoberal som sa problematikou individuálneho vývinu nadania. Doložil som, že nie každé nadané dieťa sa musí stať nadaným dospelým a naopak, nie každý nadaný dospelý sa ako nadaný musel prejavovať už v detstve. Svoje názory na problematiku som odbornej i širšej verejnosti vysvetlil v knihe *Zaměřeno na talenty aneb Nadání má každý* (Dočkal, 2005). Pozornosť som venoval tiež problematike nadaných detí s postihnutím (napr. Dočkal, 2001)

V Čechách sa ako popredná odborníčka v oblasti psychológie nadania etablovala Lenka Hříbková, ktorá začala talenty študovať na Psychologickom ústave ČSAV, potom prešla na Pedagogickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe. Veľkú pozornosť venovala najmä modelom identifikácie a edukácie nadaných (Hříbková, 1994/95). K jej prínosom patrí upozornenie na patologickú, biologickú, psychologickú a environmentálnu líniu v prístupoch k nadaniu,

rozlíšila tiež tzv. latentné a manifestované nadanie. Svoj široký rozhľad v problematike predstavila v roku 2005 v publikácii *Nadání a nadání*, ktorú vydala Pedagogická fakulta UK a neskôr sa stala podkladom rovnomennej knihy (Hříbková, 2009).

Začiatkom nového tisícročia sa nadanými deťmi začala intenzívne zaoberať brnenská psychologička Šárka Portešová. Predmetom jej záujmu boli otázky ich emočných problémov a perfekcionizmu (Portešová, 2001), v súčasnosti sa sústreďuje na intelektovo nadané deti s poruchami učenia (Portešová, 2011). Aktivizovali sa aj pedagógovia. Bratislavčanka Jana Jurášková (2006) sa pokúša koncipovať psychológiu nadaných ako špeciálnopedagogickú disciplínu; po slovenskom vydaní vyšla jej útlá ale podnetná knižka aj v českom preklade. Problematike diferencovaného prístupu pri edukácii intelektovo nadaných žiakov venuje pozornosť Jana Duchovičová (2007) v Nitre. To už je ale naozaj tá najsúčasnějšía súčasnosť.

K nej patria aj mnohé praktické aktivity zamerané na konkrétnu prácu s nadanými deťmi a mládežou, rovnako ako činnosť mimovládnych organizácií pôsobiacich v tejto oblasti. V nich sa angažujú ďalší odborníci. To však už nie je predmetom tejto štúdie.

LITERATÚRA

- AMTHAUER, R., BROCKE, B., LIEPMAN, D., BEAUDUCCEL, A., 2001, *Intelligenz-Struktur-Test I-S-T 2000 R*. Göttingen : Hogrefe.
- ANANIEV, B. G. 1980. *Človek ako predmet poznania*. Bratislava : Psychodiagnostické a didaktické testy.
- BAČOVÁ, V. 2000. Sociálny konštrukcionizmus v psychológii. *Československá psychologie*, roč. 44, č. 3, s. 237–246.
- BERRY, J. W., POORTINGA, Y. H., SEGALL, M. H., DASEN, P.R. 2002. *Cross-Cultural Psychology. Research and Applications*. Second edition. Cambridge : Cambridge University. ISBN 0-521-64617-0.
- BLOOM, B. S. (Ed.). 1985. *Developing talent in young people*. New York : Ballantine Books. ISBN 0-345-31509-X.
- BROUK, B. 1937. *Patologie životní zdatnosti*. Praha : A. Srdce.
- CZEIZEL, A. E. 1995. Heredity and giftedness: From eugenics to euphenics. In: KATZKO, M. W., MÖNKS, F. J. (Eds.): *Nurturing Talent. Individual Needs and Social Ability*. Assen : Van Gorcum, p. 102–111. ISBN 90-232-3033-7.
- CAMPANELLA, T. 1979. *Sluneční stát*. Praha : Mladá fronta.
- CÁNIKOVÁ, A., SLOBODNÍKOVÁ, E., BARAC, E., ČERVENČÍKOVÁ, S. 1998. *Anglicko-slovenský slovník*. Bratislava : SAP. ISBN 80-88908-14-0.
- CLARK, B. 1992. *Growing up Gifted: Developing the potencial of children at home and at school*. 4th Ed. New York : Macmillan. ISBN 0-02-322680-3.
- DOČKAL, V. 1983. K problémom definovania pojmov nadanie a talent. *Československá psychologie*, roč. 27, č. 2, s. 120–137.
- DOČKAL, V. 2001. Giftedness, disability and handicap. *Studia Psychologica*, vol. 43, no. 2, p. 131–136.
- DOČKAL, V. 2005. *Zaměřeno na talenty aneb Nadání má každý*. Praha : NLN. ISBN 80-7106-840-3.
- DOČKAL, V., MUSIL, M., PALKOVIČ, V., MIKLOVÁ, J. 1987. *Psychológia nadania*. Bratislava : SPN.
- DUCHOVIČOVÁ, J. 2007. *Aspekty diferenciácie v edukácii nadaných žiakov*. Nitra : PF UKF. ISBN 978-80-8094-099-7.

- EYSENCK, H. J. 2005. *Genius. The natural history of creativity*. Cambridge : Cambridge University Press. ISBN 0-521-48014-8.
- FREEMAN, J. 2001. *Gifted Children Grow up*. London : Fulton. ISBN 1-85346-81-2.
- FREUD, S. 2001. *Spomienka z detstva Leonarda da Vinci*. Bratislava : Slovenský spisovateľ. ISBN 80-220-1092-8.
- FURMAN, A. 2005. Teória inteligencie Gf-Gc ako východisko testovej batérie Woodcock-Johnson international editions. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 40, č. 4, s. 347–361.
- GAGNÉ, F. 1993. Constructs and models pertaining to exceptional human abilities. In: HELLER, K. K., MÖNKS, F. J., PASSOW, A. H. (Eds.): *International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent*. Oxford; New York; Seoul; Tokyo : Pergamon, p. 69–87. ISBN 0-08-041398-6.
- GALLAGHER, J. J., GALLAGHER, S. A. 1994. *Teaching of Gifted Child*. 4th edition. Boston : Allyn and Bacon. ISBN 0-20-514-828-X.
- GALTON, F. 1869. *Hereditary Genius*. London : Macmillan. [Dostupné na: <http://archive.org/stream/hereditarygeniu01galgoog>]
- GARDNER, H. 1999. *Dimenze myšlení. Teorie rozmanitých inteligencí*. Praha : Portál. ISBN 80-7178-279-3.
- GARDNER, H. 2003. *Multiple intelligences after twenty years*. Chicago : American Educational Researcher Association. [Dostupné na: http://www.pz.harvard.edu/PIs/HG_MI_after_20_years.pdf]
- GOULD, S. J. 1998. *Jak neměřit člověka*. Praha : NLN. ISBN 80-7106-168-9.
- GUILFORD, J. P. 1967. *The Nature of Human Intelligence*. New York : McGraw-Hill.
- GUILFORD, J. P. 1983. Cognitive psychology's ambiguities. Some suggested remedies. *Psychological Review*, vol. 89, p. 48–59.
- GUILFORD, J. P. 1988. Some changes in the Structure-of-Intellect Model. *Educational and Psychological Measurement*, vol. 48, p. 1–4.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. 2010. *Velký psychologický slovník*. Praha : Portál. ISBN 978-80-7367-686-5.
- HELLER, K. K., MÖNKS, F. J., PASSOW, A. H. (Eds.) 1993. *International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent*. Oxford; New York; Seoul; Tokyo : Pergamon. ISBN 0-08-041398-6.
- HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.) 2000. *International Handbook of Giftedness and Talent. Second Edition*. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo, Elsevier. ISBN 0-08-043796-6.
- HELLER, K. A., SCHOFIELD, N. J. 2000. International trends and topics of research on giftedness and talent. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent. Second Edition*. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 123–137. ISBN 0-08-043796-6.
- HOFSTÄTTER, P. R. 1972. *Psychologie*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch.
- HOLAHAN, C. K., SEARS, R. R. 1995. *The Gifted Group in Later Maturity*. Stanford, CA : Stanford University Press. ISBN 0-8047-2407-5.
- HŘÍBKOVÁ, L. 1994/95. Modely k identifikaci nadání a edukaci nadaných. *Speciální pedagogika*, roč. 5, č. 3, s. 1–11.
- HŘÍBKOVÁ, L. 2009. *Nadání a nadaní*. Praha : Grada. ISBN 978-80-247-1998-6.
- JOLLY, J. L. 2009. The national defense educational act, current STEM initiative, and the gifted. *Gifted Child Today*, vol. 32, no. 2, p. 50–53.
- JURÁŠKOVÁ, J. 2006. *Základy pedagogiky nadaných*. Praha : IPPP. ISBN 80-86856-19-4.

- KHATENA, J. 1978. *The Creatively Gifted Child*. New York : Vantage Press. ISBN 0-533-03240-7.
- KLINDOVÁ, L. 1973. Pokus o charakteristiku žiaka s nadpriemernými rozumovými schopnosťami. *Jednotná škola*, 1973, č. 5, s. 822-836.
- KODÝM, M. 1978. *Výběr sportovních talentů*. Praha : Olympia.
- KOMENSKÝ, J. A. 1991. *Veľká didaktika*. Bratislava : SPN. ISBN 80-08-01022-3.
- KOMENSKÝ, J. A. 1992. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Praha : Svoboda. ISBN 80-205-0227-0.
- LAZNIBATOVÁ, J. 2007. *Nadané dieťa – jeho vývin, vzdelávanie a podporovanie*. 2. vyd. Bratislava : Iris. ISBN 80-890-1853-X.
- MANSTETTEN, R. 1995. Vocational giftedness: Evaluation of the BMW's program Promotion of giftedness in vocational training. In: KATZKO, M. W., MÖNKS, F. J. (Eds.): *Nurturing Talent. Individual Needs and Social Ability*. Assen : Van Gorcum, p. 294–297. ISBN 90-232-3033-7.
- MESÁROŠOVÁ, M. 1998. *Nadané deti. Poznávanie a rozvíjanie ich osobnosti*. Prešov : ManaCon. ISBN 80-85668-64-5.
- MÖNKS, F. J. 1987. Beratung und Förderung besonders begabter Schüler. *Psychologie im Erziehung und Unterricht*, vol. 34, p. 214–222.
- MÖNKS, F. J., KATZKO, M. W., van BOXTEL, H. W. 1991. *Education of the Gifted in Europe: Theoretical and Research Issues*. Amsterdam; Lisse : Swets and Zeitlinger. ISBN 90-265-1262-7.
- PARKYN, G. W. 1976. Identification and evaluation of gifted children: A new perspectives. In: GIBSON, J., CHENNELS, P. (Eds.): *Gifted Children*. London : Latimer New Dimensions, p. 35–56.
- PERLETH, CH., LEHWALD, G., BROWDER, C. S. 1993. Indicators of high ability in young children. In: HELLER, K. K., MÖNKS, F. J., PASSOW, A. H. (Eds.): *International handbook of Research and Development of Giftedness and Talent*. Oxford; New York; Seoul; Tokyo : Pergamon, p. 283-310. ISBN 0-08-041398-6.
- PLHÁKOVÁ, A. 2006. *Dějiny psychologie*. Praha : Grada. ISBN 978-80-247-0871-3.
- PORTEŠOVÁ, Š. 2001. *Perfekcionismus u nadaných adolescentů*. Disertační práce. Brno : FFMU.
- PORTEŠOVÁ, Š. 2011. *Rozumově nadané děti s dyslexií*. Praha : Portál. ISBN 978-80-7367-990-3.
- REIS, S. M., RENZULLI, J. S. 1989. Providing challenging programs for gifted readers. *Roeper Review*, vol. 12, no. 2, p. 90–97.
- REMPLEIN, H. 1975. *Psychologie der Persönlichkeit. Die Lehre von der individuellen und typischen Eigenart des Menschen*. 7. Auflage. München; Basel : Ernst Reinhardt. ISBN: 349-700316-6.
- RENZULLI, J. S. 1978. What makes giftedness? Re-examining a definition. *Phi Delta Kappan*, vol. 60, no. 3, p. 180–184, 261.
- RÉVÉSZ, G. 2001. *Introduction to the Psychology of Music*. Reprint. Mineola, NY : Dover Publications. ISBN 0-486-41678-X.
- RUDNITSKI, R. A. 2000. National/provincial gifted education politics: Present state, future Possibilities. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent. Second Edition*. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 673-679. ISBN 0-08-043796-6.
- RUISEL, I. 2004. *Inteligencia a myslenie*. Bratislava : Ikar. ISBN 80-551-0766-1.
- RUISEL, I. 2010. *Poznávanie v historických súvislostiach*. Bratislava : ÚEPsSAV. ISBN 978-80-88910-28-2.

- SANDER, A. 1967. Begabung, Intelligenz, Leistung. *Schule und Psychologie*, vol. 14, no. 7, p. 201–214.
- SEASHORE, C. E. 1938. *Psychology of Music*. New York; London : McGraw-Hill. [Dostupné na: <http://archive.org/stream/psychologyofmusi030417mbp>]
- SILVERMAN, L. K. 1992. Leta Stetter Holingworth: Champion of the psychology of women and gifted children. *Journal of Educational Psychology*, vol. 84, no. 1, p. 20–27.
- SMÉKAL, V. 2004. *Pozvání do teorie osobnosti*. 2. vydání. Brno : Barrister a Principal. ISBN 80-7295-089-4.
- STERNBERG, R. J. 2000. Giftedness as a developing expertise. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 55–66. ISBN 0-08-043796-6.
- STERNBERG, R. J. 2001. *Úspěšná inteligence*. Praha, Grada. ISBN 80-247-0120-0.
- SZABÓ, R. L. D. 2008. *Research of the elements influencing development and unfolding of musicality*. Doctoral thesis. Debrecen : Faculty of Art. [Dostupné na: http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/79878/6/tezis_angol.pdf]
- SZOBIOVÁ, E. 2004. *Tvorivosť. Od záhady k poznaniu*. 2. doplnené a prepracované vydanie. Bratislava : Stimul. ISBN 80-88982-72-3.
- TANNENBAUM, A. J. 1983. *Gifted Children*. New York : Macmillan. ISBN 0-024-18880-8.
- TĚPLOV, B. M. 1951. *Schopnosti a nadání*. Praha : SPN, 1951.
- TĚPLOV, B. M. 1968. *Psychologie hudebních schopností*. Praha : Supraphon.
- TERMAN, L. M. 1954. The discovery and encouragement of exceptional talent. *American psychologist*, vol. 9, no. 6, p. 221–230.
- TERRASSIER, J. Ch. 1981. *Les enfants surdoués ou la précocité embarrassante*. Paris : ESF. ISBN 2-7101-0750-3.
- VÁGNEROVÁ, M. 2001. *Vývojová psychologie*. Praha : Portál. ISBN 80-7178-545-8.
- VANDENBOS, G. R. (Ed.): *APA Dictionary of Psychology*. Washington D.C. : APA, 2007. ISBN 978-1-59147-380-0.
- VAN TASSEL-BASKA, J. 2000. Theory and research on curriculum development for the gifted. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 345–365. ISBN 0-08-043796-6.
- WINNER, E. 1996. *Gifted Children: Myths and Realities*. New York : Basic Books. ISBN 0-465-01759-2.
- WINNER, E., MARTINO, G. 2000. Giftedness in non-academic domains: The case of the visual arts and music. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 95–110. ISBN 0-08-043796-6.
- YEWCHUK, C., LUPART, J. 2000. Inclusive education for gifted students with disabilities. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 659–670. ISBN 0-08-043796-6.
- ZAMAROVSKÝ, V. 2002. *Gilgameš*. Bratislava : Perfekt. ISBN 80-8046-204-6.
- ZIEGLER, A., HELLER, K. A. 2000. Conceptions of giftedness from a meta-theoretical perspective. In: HELLER, K., MÖNKS, F. J., STERNBERG, R. J., SUBOTNIK, R. F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent*. Second Edition. Amsterdam; Lausanne; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo : Elsevier, p. 3–21. ISBN 0-08-043796-6.